

Hylletofta kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med
omläggning av spåntak

*Hylletofta socken i Sävsjö kommun,
Jönköpings län, Växjö stift*

Hylletofta kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med
omläggning av spåntak

Hylletofta socken i Sävsjö kommun,
Jönköpings län, Växjö stift

Rapport och foto: Anders Franzén
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2017

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte	5
Historik.....	5
Beskrivning inför åtgärderna.....	7
Vidtagna åtgärder.....	8
Spånomläggning.....	8
Stabilisering av takstol m.m.	10
Plåtarbeten.....	10
Övrigt.....	11
Antikvariska iakttagelser.....	12
Sammanfattning.....	12
Administrativa uppgifter.....	14
Referenser.....	14
Tryckta källor.....	14
Arkiv.....	14

Bilagor

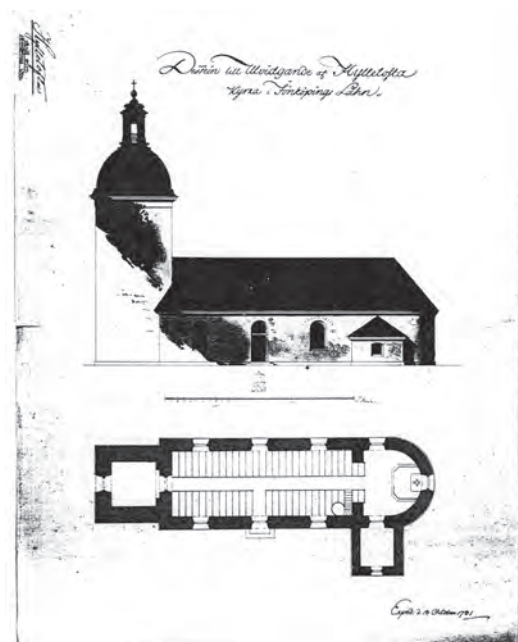
Bilaga 1. Materialspecifikation

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

Länsstyrelsen beviljade tillstånd den 7 april 2015 för omläggning av spåntaket på Hylletofta kyrka och stadgade samtidigt att arbetena skulle följas av antikvarisk medverkan. Byggherren har valt att anlita antikvarie Anders Franzén, Jönköpings läns museum, för denna medverkan. Arbetena påbörjades i april 2016 och avslutades i september samma år. Föreliggande rapport sammanfattar vad som framkom vid arbetena och redogör för valda material och metoder.

Ovan: Ombyggnadsritning från omkring 1780.
Till vänster: Hylletofta kyrka inför arbetena.

Syfte

Syftet med åtgärderna var att ersätta det rötskadade spåntaket. Under arbetena undersöktes även delar av byggnaden som annars var svårtillgängliga.

Syftet med antikvariens medverkan var att säkerställa att länsstyrelsens beslut följdes och att dokumentera vidtagna åtgärder. När de svårtillgängliga delarna av kyrkan undersöktes från teknisk synpunkt medverkade även antikvarien för att göra antikvariska iakttagelser.

Historik

Hylletofta kyrka hör till de så kallade Njudungskyrkorna som uppfördes under 1100-talets andra hälft. Någon närmre datering av kyrkan har inte gjorts, men Njudungskyrkorna brukar tillskrivas byggnadshantverkare som lämnade Lund och bygget av domkyrkan när den stod färdig 1145. Om den äldsta tiden finns lite uppgifter, den ursprungliga kyrkan förmodas ha bestått av kor, korabsid och långhus, men ett kortare långhus än idag, ca sex-sju meter kortare. Den ovanliga placeringen av sakristian på södra sidan antas bero

Till höger: Kyrkan 1902 med de sågade ekspånerna från 1890. Foto Jönköpings läns museum.

Ovan: Kyrkan 1913 med samma spånbeläggning. Foto Jönköpings läns museum.

på att den uppförts där som stöd åt koret, vars södra vägg skulle ha varit instabil.

Ingången har som på de flesta medeltida kyrkor ursprungligen varit på södra sidan, under det valv som nu finns markerat i putsen. Den ingången kompletterades även med ett vapenhus som stod kvar fram till dess att kyrkan fick sitt torn 1783. Vid den ombyggnaden förändrades kyrkan radikalt. Kyrkan förlängdes åt väster där tornet uppfördes med ingång från väster och kyrkorummet gjordes luftigare med större fönsteröppningar.

Under 1800-talet sker främst en del underhåll. Den stora förändringen sker dock 1903, en tidstypisk restaurering som senare generationer tydligt uttryckte sitt ogillande över. Äldre inredning så som predikstolen, bänkarna och altarring samt övriga snickerier byttes ut mot nytt och tak och vissa väggar kläddes med smal pärlspontspanel.

Den tidspräglade restaureringen blev snabbt omodern och på 1930-talet gjordes därför ett omfattande program för en ny restaurering. Arkitekten Johannes Dahl gjorde detta men programmet sköts hela tiden på framtiden. Arkitekt Paul Boberg tog över planerna på restaureringen men avled 1947 och då tog hans nya kollega på kontoret Bent Jörgen Jørgensen över och lade 1948 fram ett nytt förslag. Inte heller nu hände något utan det dröjde till 1955 innan man satte igång, även då efter Bent Jörgen Jørgensens förslag. I stora delar var det samma åtgärder som Johannes Dahl hade föreslagit på 1930-talet, och syftet var det samma - att återställa kyrkan i det skick den var i före 1903 års restaurering. I programmet ingick bland annat att ersätta fasadernas spritputs med slätputs, men det sköts på framtiden och genomfördes först 1995, i enlighet med ett program som upprättats av arkitekt Per Rudenstam. Vid den restaureringen frilade man även delar av det sandstensmurverk man då hittade i fasaden. Fasadomputsningen innebar att all äldre puts togs bort,

Hylletofta kyrka 1930.

men när man hittade spår av röda dekorationsmålningar kring kor och sakristia lät man de äldre putslagren där sitta kvar och lade ny puts ovanpå istället.

Om man specifikt fokuserar på spåntaket finns det uppgifter att ett spåntak lades 1657. Under mitten av 1700-talet finns det i sockenstämmoprotokoll uppgifter om lagning och rödtjärning av taken. Åren 1836–37 företogs rödfärgning på kyrkan och det är troligen spåntaken som är föremål för denna åtgärd.

Det anges i en nationell inventering av spåntak på kyrkor 1911 att Hylletofta då hade sågade spån av ek. Spånen var ca 10 x 48 cm och tjärade. De skall enligt inventeringen lagts på kyrkan 1890. En omläggning av spåntaket aktualiserades igen 1935, enligt arkitekten Johannes Dahls riktlinjer. Det är emellertid osäkert om detta utfördes. En större in- och utvändig restaurering genomfördes 1956 och det är troligt att det befintliga spåntaket tillkom då. Detta revs nu 2016. Baserat på ovanstående bör de kända intervallen mellan spåntaksomläggningarna varit 53 år, 66 år respektive 60 år.

Beskrivning inför åtgärderna

Kyrkan, som är uppförd av sten med putsade fasader, består av ett långhus, ett kor och en absid samt ett torn i väster. På den södra sidan av koret finns en tillbyggd sakristia.

Långhusets och korets tak är två separata sadeltak. Dessa är belagda med sågade, jämntjocka furuspån. Även sakristian har ett sadeltak belagt med sådana spån. Mer detaljerade beskrivningar av det befintliga spåntaket lämnas i samband med nedanstående beskrivning av de genomförda åtgärderna.

Vid en omfattande utvändig restaurering 1995 konstaterades att spåntaket var i gott skick och endast enstaka rötskadade spån byttes mot nya. Alla takytor ströks med dalbränd trätjära.

Ovan: Rivna spån.
Till vänster: Detalj av den befintliga spåntäckningen.

Rivning av spån och läggning av nya pågär. Glipor som denna åtgärdades inte eftersom man ändå kunde erhålla fullgott underlag att spika fast de nya spånen i.

Takkanterna, här på sakristian, gjordes så att spånen rår över vindskivorna eftersom läckage tidigare förekommit med den befintliga konstruktionen.

Vidtagna åtgärder

Spånomläggning

Arbetena genomfördes etappvis med start på den södra sidan. Samtliga spån revs och takbotten kontrollerades. Endast enstaka brädor i takbotten var rötskadade. Detta gällde exempelvis de nedre brädorna på det södra takfallet på långhuset. Dessa ersattes av nya med liknande dimensioner. För övrigt fanns det en del glipor i takbotten, men så länge det gick bra att spika fast spånen mot takbotten behövde gliporna inte åtgärdas.

De nya spånen var av fur, kluvna, men med sågade undersidor. Samtliga spån var tjärdooppade när de lades på taket. Spånen tjärades inte efter att de lagts på taket. Däremot tjärades takfoten. För att motverka att tjäran vid takfoten börjar droppa ner på putsväggarna vid varm väderlek blandades den med terpentin och linolja.

De nedersta raderna av spån lades på en list med luftning som ventilerar spånen. Den nya spånläggningen blev något tjockare än den tidigare med de sågade spånen. Härigenom riskerade de befintliga hängrännorna att ligga lite för långt in för att samla upp allt vatten vid kraftiga regn. Att ändra läge på hängrännan när spånen väl var lagda var inte rimligt. Därför sågades ett par centimeter bort av de nedersta spånen så att takfallet kortades något. Härigenom erhöles full funktion på rännan.

En fråga som uppkom inför omläggningen var hur sidorna på takfallen skulle utformas. Den befintliga lösningen med spån som når ut till en vindskiva samt en stormlist ovan på hade visat sig bristfällig genom att vatten läckt mellan spåntaket och vindskivan ner på fasadputsen. Ett sätt att minska denna risk skulle vara att låta spånen nå ut över en lägre vindskiva, vilket förekommer på andra kyrkor. Denna lösning valdes till slut.

Inför omläggningen hade de gamlanockarna en konstruktion med en horisontell bräda som topp. Detta syntes knappast nedifrån marknivån, men var ändå svår att motivera. Därför gjordes i stället en traditionellnock med två brädor mot varandra. Över dessa nockbrädors skarv spikades en remsa av 2 mm tjock blyplåt.

Vid rivningen av sakristians tak framkom att takbottens brädor var vittrade. Bärigheten riskerades knappast, men underlaget bedömdes vara för dåligt att spika fast de nya spånen i. Alternativet att riva takbotten förkastades, eftersom den hade hög ålder och exempelvis skulle kunna vara till hjälp vid en framtida datering av sakristian. I stället bibehölls den befintliga takbotten, men ovanpå den lades ett lager ospontade brädor på läkt. Sparrarna närmast gaveln var kraftigt rötskadade. Den på det östra takfallet byttes ut i sin helhet medan den mot väster lagades i. Även ändarna på bräddaket över sparrarna lagades med nytt virke. Därefter lades spånen på. Större delen av gavelns vindskivor byttes mot nya, som tjärades.

Vid arbetena på sakristian konstaterades att dess vind inte är tillgänglig, varken från kyrkan eller utvändigt. Därför togs ett mindre hål upp i det östra takfallet så att en inspektion kunde göras. Man kunde konstatera att inga fuktproblem förelåg. Från antikvarisk synpunkt kunde man se att korets södra yttervägg, som är inbyggd i sakristians vind var murad av sten, men inte putsad. En möjlighet att studera orörd fasadputs sedan sakristians uppförande gavs således inte. För övrigt iaktogs att sakristian har ett välvt, murat valv som på översidan är täckt med mineralullsisolering.

Ovan: Rivning av sakristians tak pågår och den rötskadade kanten framkommer.

Ovan till vänster: Här framgår attnocken var konstruerad med en horisontellt liggande bräda överst.

Sakristians östra takfall är här utan spån. En liten öppning togs upp för att kunna inspektera vinden. Byggledare Maria Williamsson, Arkitekthuset, undersöker.

Ovan: En sparre över koret förstärkt på ena sidan.
Ovan till höger: Ett remstycke över koret förstärkt med ett plattjärn.

Stabilisering av takstol m.m.

För att säkerställa att takkonstruktionen inte var bristfällig gjordes en inspektion av denna från vinden. Långhusvinden är tämligen lättillgänglig via en lucka över läktaren. Vinden har en mittgång som byggts av tunn upp-och-nedvänd pärlspontpanel. Utan tvivel är det en panel som återanvänts och som tidigare satt i långhusets innertak. Pärlspontpanelen tillkom 1903 och revs 1956.

Vidare kunde man konstatera att gavelröstena byggts på, så att en brantare takvinkel skapats. Kanske har detta gjorts när kyrkan byggdes om 1781–73. Takstolarna är av medeltida typ, men har samma vinkel som de påbyggda gavelröstena och följer således ett medeltida byggnadssätt, men de måste vara sekundära och kanske så sent tillkomna som på 1700-talet. Visserligen fanns det en del mindre rötskador i takstolarna, men skadorna bedömdes inte behöva åtgärdas. Däremot lagades bryggan av pärlspontspanel där den hade en lokal rötskada.

Vidare undersöktes vinden över koret. Tillgängligheten där begränsas av att man måste krypa genom ett hål i röstet mellan långhuset och koret. I denna del av takkonstruktionen fanns mer rötskador, men knappast någon bedömdes vara aktiv. Ända valde man att göra vissa förstärkningar.

En av korets bindbjälkar med rötskador på mitten förstärktes med bandjärn och genomgående bultar. Ett par sparrar på det södra takfallet förstärktes med plank på sidorna. I två fall sattes plank på en sida och i ett annat fall på båda sidor.

Den nya nocken konstruerades med två brädor och en remsa av blyplåt som täcker skarven dem emellan.

Plåtarbeten

Takfallen möter putsen dels mot tornväggen, dels mot långhusets östra gavel. Här fanns sedan tidigare plåtanslutningar för att förhindra läckage mellan putsvägg och spåntak. Vid de nu aktuella arbetena måste dessa plåtar demonteras för att man skulle kunna lägga

Ovan: Plåtavtäckningen mot tornväggen inför arbetena. Ovan till vänster: Den nya plåtavtäckningen samt den på takfallet liggande röret från tornets stuprör. Här har detta rör täckts av en bräda för att smälta in.

spån ut till kanterna. Den nya spånläggningen blev högre eftersom den består av traditionella, kluvna spån och inte sågade, jämntjocka. För att försäkra sig om att plåten var fullgod och att anslutningarna var täta tillverkades nya plåtar. Den plåt som användes var en 0,8 mm tjock kopparplåt. Plåten gjordes med putskant upptill mot putsytan. Vid arbetena förekom mindre skador på putsen invid plåten. Dessutom blev plåten mot putsen något lägre än tidigare. Detta kompletterades och lagades med kalkbruk och avfärgades i snarlik kulör. Sammantaget blev dessa lagningar svårupptäckta.

Sedan tidigare fanns det en konstruktion där tornets stuprör övergår i rör med fyrkantig profil och som ligger på långhustaket. Denna konstruktion bibehölls och rören återanvändes. För att förhindra översvämning och stänk tillfogades ett översvämningsskydd på hängrännan där rören mynnar. Röret som följer långhustaket försågs med en ovanpåliggande bräda för att inte bli så iögonfallande.

Mellan sakristians västra takfall och långhusets sydöstra hörn finns en ficka som hittills klätts med kopparplåt. Denna plåt demonterades för att undersöka om det fanns röta bakom. Konstruktionen tycka ha fungerat tillfredsställande och därför gjordes en ny av kopparplåt, likadan men anpassad efter de nya spånen.

Övrigt

Inför arbetena hade långhuset ennock med en horisontellt liggande bräda. Nu när man övergick till en mer traditionell nock med två sneda brädor tvingades man att göra om infästningen för långhusets två vindflöjlar. I stället för att ha en horisontell platta som fäste gjordes vinklade fästen. Vindflöjlarna målades svarta. Vid målningen användes Isotrol grund och Lasol linoljefärg.

Vindflöjlarna på ändarna av långhusnocken fick göras om så att de kunde fästas i den nykonstruerade nocken.

Ovan: Gaveln på sakristian där man kan ana taksparrens ben som ligger strax bakom putsen.
Till höger: Långhusvinden med det murade gavelröset där man kan se spår efter ett flackare tak.
Nedan: Röda spår i underliggande putsskikt på korets södra vägg över sakristian.

Antikvariska iakttagelser

Det är uppenbart att långhusets och korets takvinklar har ändrats i efterhand, så som det beskrivs ovan.

En annan observation var att sakristian ursprungligen haft två sparrar ovanpå och i liv med gavelröset. Dessa har i sin tur haft vinklade ben som varit inmurade och överputsade av fasadputsen. En av dessa är bevarad, men en är borttagen. När en täckande vindskiva togs bort här framkom rödaktiga spår i putsen. Dessa kan vara en följd av att kyrkan haft röd dekor utefter takfoten, vid hörnen och kring fönstren. Även putspartierna bakom plåten i fickan mellan sakristian och långhuset hade spår av rödfärg.

Slutligen framkom röda färgspår även bakom plåttäckningar och vindskivor, vilket har att göra med det röda dekorationsmåleri som kyrkan varit försedd med.

Sammanfattning

Under sommarhalvåret 2016 försågs Hylletofta kyrka med ett nytt tak av kluvna furuspån. Samtidigt undersöktes och förstärktes takstolarna i vissa fall. Genom att sågade spån användes och att taknocken erhöll en mer traditionell utformning förstärktes de kulturhistoriska värdena.

Ovan: Sakristians vind är normalt inte tillgänglig, men nu öppnades takbotten för att kunna inspektera. På valvet ligger mineralullsmattor och i fonden syns korets vägg. Här fanns inga spår efter fasadputs.
Till vänster: Sakristians gavelröste mot söder sett från vinden.

Långhusets vind var försedd med en brygga av återanvänd pärlspontpanel. Partiella rötskador lagades i med nytt virke.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	433-7645-2014
Jönköpings läns museums dnr:	127/2015
Byggherre:	Sävsjö pastorat
Projektledare:	Arkitekthuset Jönköping AB/ Maria Williamsson
Generalentreprenör:	Tomas Ljungdal Byggnadsvård AB, Tranås
Plåtentreprenör:	Sprintline AB, Tranås
Spånleverantör:	Kyrktak Bygg & konsult i Norrköping AB
Rapportansvarig:	Anders Franzén
Antikvarisk medverkan:	Anders Franzén
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Sävsjö kommun
Socken:	Hylletofta socken
Fastighetsbeteckning:	Hylletofta kyrka

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor och litteratur

- Franzén, Anders. 1996. Hylletofta kyrka, exteriör restaurering. Jönköpings läns museum.
- Haas, Jonas. 2008. Hylletofta kyrka : kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Byggnadsvårdsrapport 2008:28, Jönköpings läns museum

Arkiv

Jönköpings läns museum: Topografiska arkivet.

Från: tomas.tlbyggnadsvard@telia.com [mailto:tomas.tlbyggnadsvard@telia.com]
Skickat: den 20 september 2016 16:26
Till: Maria Williamsson <maria@arkitekthuset.se>
Ämne: Hylletofta kyrka

Hej Maria.

Hylletofta kyrka

Materialspecifikation.

Tak.

Furuvirke till takbotten, vindskivor,nockbrädor och förstärkning av takstolar. - Eka skog, Aneby.
Spjälkade och tjärdoppade finska furuspån. Längd 45 cm. - Kyrktak bygg & konsult, Norrköping.
Galvad trådspik. - NTS Spik.
Furutjära 850. - Auson AB, Kungsbacka.
Rå linolja. - Egedahls, Svanshals.

Plåtarbeten.

Kopparplåt 0.8mm. - Plannja, Luleå.
Kopparspik, kopparnit. - Gunnebo.
Blyplåt 2mm. - Bevego, Jönköping.
Pappspik. - NTS Spik.

Takprydnader.

Isotrol grund. - Intrateknik, Stockholm.
Lasol linoljefärg. Engvall & Claesson, Stockholm.

Putslagningar.

St. Astair NHL 5 1:2 0-4mm hydrauliskt kalkbruk. - Målarkalk, Hyllinge.
Kalkfärg befintlig som finns på plats.

Hälsningar Tomas Ljungdahl

T. Ljungdahl Byggnadsvård AB

Tel: 070-6739307

Under sommarhalvåret 2016 försågs Hylletofta kyrka med ett nytt tak av kluvna furuspån. Samtidigt undersöktes och förstärktes takstolarna i vissa fall. Genom att man använde sågade spån och att taknocken erhöll en mer traditionell utformning förstärktes de kulturhistoriska värdena.

